K aktuálnímu problému „vyučování“ filosofii

Kandidáti studia filosofie a filosofických oborů přicházejí dnes na fakulty většinou zcela nepřipraveni; rozhodují se pro tento obor, aniž by měli jasnou představu jak o samotné filosofii, tak o tom, co s ní potom budou dělat, jak ji v životě prakticky uplatní. V průběhu prvního roku studia se u nich nejčastěji probouzí nespokojenost a averze vůči způsobu přednášení a vedení seminářů. Všeobecně a za všech okolností sice platí, že studenti jsou jen částečně a podmíněně kompetentní v posuzování přednášek, seminářů a zkoušek, neboť na vysoké škole stejně jako na všech školách nižších jsou to především oni, kdo mají být posuzováni a hodnoceni. Na vysoké škole však jsou, nebo by alespoň měli být, mladí lidé dostatečně soudní, aby také obráceně jejich hodnocení pedagogické i odborné práce učitelů mohlo být bráno vážně. Už také proto, že idea univerzity je nerozlučně spjata s myšlenkou spolužití a spolupráce učitelů a žáků, badatelů a studujících; právě tím se univerzita liší od nižších, ale i jiných vysokých škol. V čem tedy je kritika studentů oprávněná?

Na katedrách filosofie (na které se nyní omezím) se zahnízdil zlozvyk, který budoucí filosofy spíše kazí než „formuje“. Tím zlozvykem jsou historické nebo i systematické přehledy ať už v podobě „úvodů do filosofie“ nebo tzv. filosofického minima, povinného pro studenty jiných oborů. Základně pochybenou stránkou těchto tzv. propedeutických přednášek je to, že neuvádějí do filosofického způsobu myšlení, ale do jakéhosi zaběhnutého žargonu, jímž se „o“ filosofii – ve skutečnosti však nefilosoficky – hovoří. Přednášky z filosofie se tak redukovaly na „výuku“, takže zkoušky se zase nutně redukovaly na ověřování „znalostí“ či „poznatků“ (ve skutečnosti však na ověřování, do jaké míry se studenti naučili o oněch „poznatcích“ pohotově mluvit). Nebudu zde rozbírat, jak k této hrubé degradaci došlo (v žádném případě nemůže být vina shledávána jen v zaběhaném způsobu výuky marxismu, neboť zvláště u nás mohl marxismus nebo přesněji engelsismus navazovat na stále ještě přetrvávající tradici upadlého pozitivismu, jak byl rozšířen zejména mezi pedagogy a ještě dodnes mezi mnohými historiky). Studenti, kteří si osvojí terminologii a jednotlivé fráze přednášejícího (a pak zkoušejícího), bez obtíží velmi dobře obstojí, ačkoliv nadále nemají o skutečné filosofii ani ponětí, natož aby dovedli rozpoznat rozdíl mezi způsobem uvažování v rámci svého vlastního (nebo hlavního) studijního oboru a uvažováním filosofickým. K tomu pak přistupuje druhý nešvar, který se stal na katedrách filosofie zvykem neblaze rozšířeným, totiž jednooborové studium filosofie. Takoví jednooboroví studenti už vůbec nemají možnost onen rozdíl nahlédnout, protože nemají vlastní zkušenost ani s myšlením vědeckým, ani s myšlením filosofickým. Zůstávají pak po odborné stránce v naprosté bezprizornosti a při jisté úrovni schopností se mohou stávat

demagogickými rétory a sofisty, na nižší úrovni pak lacinými náladovými skeptiky, v každém případě však polovzdělanci a zkaženými pseudo-intelektuály.

Jaký je vlastně smysl přednášek a seminářů v nefilosofických oborech? To je otázka, na kterou lze věcně odpovědět pouze na zdaleka nikoli samozřejmého předpokladu, že máme jasno o tom, co to je filosofie a filosofický způsob myšlení. Filosofie se hluboce liší ode všech jiných „oborů“ tím, že nemá žádný svůj speciální předmět, jímž by se výhradně nebo třeba jen vždycky přednostně zabývala. „Předmětem“ filosofe je cokoliv, tedy např. i to, co žádným „předmětem“ ani není, co nelze ani předmětem učinit, tj. zpředmětnit, tudíž – také jinak a záměrně provokativně řečeno – nikterak nezpředmětnitelný „ne předmět“. Takovým „ne-předmětem“ je třeba svět, univerzum, veškerenstvo; neexistuje žádná odborná „věda“, která by se mohla a dovedla legitimně zaměřit na „svět“ v tomto univerzálním záběru. Jak se v dějinách ustavovaly a rozvíjely vědy, postupně si mezi sebe rozdělovaly teprve postupně poznávané „univerzum“, takže každá z nich se legitimně zabývá jen nějakou jeho částí nebo stránkou, aspektem. Právě proto jsou všechny vědy založeny (navzdory obecnému mínění) na abstraktních předpokladech a přístupech, a pouze s obtížemi se dostávají k samotné skutečnosti v její úplnosti (tj. v konkrétní a snad dokonce všezahrnující integritě). Vědecké „poznatky“ jsou proto vždycky částečné a podmíněné, i když si to sami vědci málokdy uvědomují a připouštějí. To totiž předpokládá, že si vědec začne uvědomovat a že také začne co nejpečlivěji kontrolovat svou myšlenkovou činnost, tj. to, co dělá, když vědecky (tj. jakožto vědec) myslí (a promyšleně, např. v laboratoři, pracuje). Právě k tomu však každá speciální věda postrádá nezbytnou kompetenci, a ovšem také potřebné myšlenkové prostředky. A to je druhý příklad toho, jak je odborným vědám odepřen přístup k některým skutečnostem, které ke „skutečnému“ univerzu zcela nepochybně náleží.

Ideálem vědy se stala tzv. objektivita. Základním dilematem žádoucího „objektivního“ poznání je skutečnost, že žádné, ani sebeobjektivnější poznání se neobejde bez poznávajícího subjektu. Ale nejen to: subjekty náleží nejen ke každému poznávání, ale také ke skutečnosti poznávané, ke světu, který je poznáván. Žádná odborná věda však (přinejmenším v současné době, do níž vyúsťuje dlouhý, staletí trvající vývoj věd) není schopna tematizovat tento ať už poznávající, ať obecně aktivní subjekt jinak, než že z něho dělá objekt, tedy že se dopouští mystifikace.

Mohlo by se zdát, že taková mystifikace je pouhý omyl, a omyly přece do vědy nepatří (nanejvýš do dějin vědy). Zde však jde o mystifikaci, která je mj. předpokladem a základem tzv. exaktnosti věd (o které Whitehead, původně matematik a fyzik, v jedné přednášce překvapivě prohlásil, že to je podvod a že konečný výhled filosofického myšlení nemůže být založen

na exaktních údajích, tvořících základ speciálních věd). Věda je však samotnou svou nejvlastnější povahou zbavena možnosti některé ze svých omylů rozpoznat, protože se týkají způsobu jejího myšlení a ona k tomu není jakožto speciální věda vůbec vybavena, ale naopak je na některých takových problematických předpokladech přímo založena (a ty, protože zůstávají byť jen jako metodické nerozpoznány a nevysloveny, stávají se omylem a zdrojem dalších omylů a celých rozsáhlých scestí). To pak znamená, že ještě v jednom bodě zůstává každá odborná věda na nejisté a neprozkoumané půdě, totiž pokud jde o pravdivost jejích postupů, poznatků a teorií. Každá věda usiluje o pravdivé poznání, ale je neschopná svými metodami a vůbec vlastními (tj. odborně vědeckými) myšlenkovými prostředky tuto pravdivost a samu pravdu tematizovat. Pravda totiž není ani předmět (objekt) ani nemůže být zpředmětněna (objektivována) jako nějaký vztah mezi předměty (jako např. v tradiční adekvační teorii). Pokud se tak přesto děje, vymyká se to kompetenci kterékoli vědy a může to být rozpoznáno a odhaleno jen jako nedržitelné, mylné filosoféma, a tedy vlastně pseudo-filosoféma.

Bylo by samozřejmě absurdní chtít studentským adeptům nějaké takové odborné vědy demonstrovat tuto situaci přehledem dějin filosofie nebo výkladem schémat, jež byla v minulosti nebo jež jsou ještě dnes aplikována v nějakých filosofických systémech. Pro filosofii zůstávají takové „rezultáty“ a „vedlejší produkty“ čímsi okrajovým a případně cvičným, zatímco tím rozhodujícím je filosofické tázání a specificky filosofická metodičnost, založená na stále zdokonalované reflexi nejen toho, co dělají rozmanité vědy (resp. vědci), ale také především toho, co dělá sám filosof, když myslí (a zase zejména filosoficky). V tzv. propedeutice musí tedy přednášející demonstrovat filosofování v akci a neschovávat se za nějaká repetitoria a přehledy. A tím spíše je to smyslem všech úvodních (uvádějících) přednášek pro studující samotné filosofie. Přehledy a encyklopedie mají být k dispozici v tištěné podobě, podobně jako slovníky. Přednášet přehled i začínajícím filosofům (nejen adeptům jiných oborů) je podobný nesmysl jako předčítat začínajícím filologům slovník. Do slovníků stejně jako do dějin filosofie nebo do nějakého systematického „úvodu“ má mít student možnost nahlédnout ve chvílích, kdy mu je při čtení děl filosofů něco z historického nebo systematického hlediska nejasné a neprůhledné, ale v žádném případě pro něho nemohou představovat náhražku přímého setkání s filosofickými prameny, jimiž jsou a vždy zůstanou vlastní (primární) filosofická díla, tedy ani jen interpretace děl jiných filosofů, tím méně pouhé recenze či komentáře, prostě „povídání o filosofii“. Interpretace může ovšem představovat také primární filosofické dílo, ale v tom případě je třeba ji číst především kvůli interpretujícímu, nikoli kvůli interpretovanému (tak např. Rádlovy *Dějiny filosofie* nebudeme číst jako přehled nebo dokonce učebnici dějin filosofie,

nýbrž jako primární filosofické dílo, z něhož poznáváme Rádlovo myšlení). Atd.

Jak má tedy vypadat přednáška z filosofie na univerzitě? Dočasně musíme přihlížet k tomu, že studující nejsou prakticky vůbec středními školami připraveni a že nějaký ten „úvod“ budou muset ještě nějaký čas na začátku vždy absolvovat. Tak se nám otázka dělí na dvě: a) jak má vypadat onen „úvod“, b) jak má vypadat běžná akademická přednáška. Nejprve tedy k přednáškám úvodním. Ty musí vycházet ze skutečnosti, že studenti, ačkoli (nebo právě protože) nepřipraveni, zdaleka nepřicházejí nezatíženi nejrůznějšími předsudky, a to nikoli předsudky ve společnosti jinak běžně rozpoznávanými, nýbrž naopak naprosto nerozpoznanými a nejčastěji za zcela samozřejmé považovanými. Prvním úkolem filosofické propedeutiky musí být demonstrace kritického filosofického přístupu k nejvýznamnějším a nejrozšířenějším předsudkům tohoto druhu. Cílem není pak ihned využít zpochybnění a vyvrácení předsudečného „názoru“ k jeho vystřídání a nahražení názorem jiným, který je předložen jako platný (případně jako „jedině platný“), protože jak ono kritické odhalení, tak onen nový „správný“ názor mohou být prostě „opsány“ jako hotový výsledek z literatury, o které studenti zatím nic nevědí a z níž se zatím filosofickému způsobu tázání a kritizování nemohou učit. Právě naopak mají být studenti ponecháváni jakoby na rozpacích, aby se pokoušeli o vlastní první kroky ve filosofování. Jakmile někdo přichází s hotovými schématy, buď vědomě, nebo nevědomky blokuje další rozvoj vskutku filosofického způsobu myšlení svých posluchačů (a v nejlepším případě místo do filosofie je uvádí do nějaké pseudovědy, které třeba sám říká „vědecká filosofie“). Hlavním a snad jediným cílem přednášek uvádějících adepty nejrůznějších věd do filosofického způsobu myšlení je tedy výcvik v připravenosti k výkonu reflexe, a to reflexe vskutku kritické, systematické (tedy do široka mířící, na širší souvislosti orientované) a do hloubky, tedy ke kořenům jdoucí (jinak řečeno: radikální). Něčemu podobnému je může „vyučit“ pouze filosof nebo filosoficky kultivovaný odborný vědec, a to pouze tak, že jim to zpřítomní, tj. že jim to bude předvádět tak, aby oni sami mohli být „při tom“, aby mohli jeho počínání a postup sledovat a účastnit se ho. Náročnost takových přednášek je zajisté na první pohled zřejmá; nikdy by „úvody do filosofie“ neměly být svěřovány asistentům (nebo mladým docentům), ale ti by měli být vždycky přítomni, především aby se sami něčemu přiučili pro pozdější dobu, jednak aby mohli pomáhat při zkouškách (a předtím při cvičeních a konzultacích).

A nyní přejděme k normální akademické přednášce. Zcela by měly být odbourány každoročně se opakující přednášky na stejné nebo podobné téma, pokud je přednášející nehodlá pojímat novým, odlišným způsobem. Rozmohl se totiž zlozvyk napodobovat na katedrách filosofie situaci, jaká

vládne třeba v medicíně nebo na právech, na technice apod., totiž že studenti musí absolvovat všechny stěžejní přednášky zvoleného oboru, a to v tradicemi a na základě zkušeností stanoveném sledu. Mám za to, že právě zde je zapotřebí respektovat zvláštní, osobitý charakter filosofie a filosofování, jímž se jednotliví profesoři od sebe liší. Na filosofické katedře by mělo být považováno za zcela normální, že na některé téma přednášejí třeba tři i čtyři učitelé, zatímco na jiné závažné téma v některém roce nikdo. Ve filosofii nikdy není nejdůležitější to, o čem se přednáší, ale kdo přednáší, co o tom přednáší a jakým způsobem. (To by mělo mimochodem vést také k tomu, že by právě mladí lidé studující tento obor již v průběhu vyšších ročníků na semestr nebo na dva či víc poslouchali přednášky na jiných univerzitách, a tento návyk by měl všeobecně zdomácnět a měl by být také ze strany univerzit maximálně usnadňován. Pro univerzitní kariéru by se studijní pobyt na několika univerzitách a asistentská práce u několika profesorů, pochopitelně ne pouze domácích, měly považovat za samozřejmou podmínku.) Smyslem akademické přednášky na některé filosofické téma je přivést posluchače do myslitelské dílny přednášejícího, který jim každý týden podává zprávu o postupu své badatelské práce. Úkolem filosofa je totiž především filosofovat. Nejlépe se filosofické práci daří v klidu pracovny, ale je všeobecně známo, že zájem a zvídavost mladých lidí mohou představovat obrovský zdroj inspirace, jaký ticho pracovny nemůže nikdy poskytnout. Není to tedy oběť ani jen pouhé plnění povinností, když filosof přednáší ex cathedra. Alespoň trochu zasvěceně ocenit takové badatelské přednášky dovedou zajisté jen pokročilejší studenti vyšších ročníků, ale i reakce studentů nižších ročníků mohou být pro zkušeného přednášejícího významným signálem, napovídajícím mu, že je dosti nebo naopak málo srozumitelný, že jsou studenti schopni porozumět aktuálnímu významu výkladů na první poslech suše abstraktních, aniž by se jim to muselo říkat po lopatě, anebo naopak že se jim nedaří onomu aktuálnímu dosahu a přesahu porozumět, a to buď z únavy, takže je třeba zařadit odlehčující pasáž, nebo protože jim sama myšlenka nějak uniká, takže je nutno něco zopakovat a celek shrnout atp. Všichni dobří přednášející znají onen zvláštní druh kontaktu s naslouchajícími, který je obvykle nepostradatelný právě tam, kde jde o témata nejzávažnější a nejobtížnější.

Zajisté také ve filosofii je třeba mnoho věcí znát (to věděli už nejstarší myslitelé), ale výuka filosofie nespočívá (a nesmí spočívat) v předávání poznatků, které pro filosofa zůstávají pouhým materiálem, jejž obezřetně respektuje, s nímž kriticky pracuje a jímž se třeba i inspiruje, ale jejž svobodně překračuje v aktech interpretace, počítajících s nejširšími významovými kontexty. K tomu cíli si pořizuje nebo přímo ustavuje vhodný pojmový a vůbec myšlenkový aparát, dovolující jak zkusmé rozvrhování významových souvislostí rozmanitého druhu, tak jeho

ověřování (resp. jeho falsifikaci v Popperově smyslu). Teprve osobní aktivní, iniciativní zkušeností jak na ustavování, tak na prověřování pojmových kontextů tváří v tvář vědomostnímu, znalostnímu a zkušenostnímu materiálu, který buď vůbec neprošel kritikou nebo alespoň nikoli kritikou filosoficky kompetentní (tj. filosoficky orientovanou a erudovanou), se adept filosofického studia dostává ke skutečnému filosofování a nikoli pouze k jakémusi několikanásobně odvozenému povídání o tom, jak někdo filosofoval. Přednášky z filosofie se proto musí stát jakýmsi děním, které sice dává do pohybu přednášející, ale na němž se mohou posluchači podílet tím, že v odpověď na výzvu, jíž je obsah přednášky, začnou spolu s přednášejícím také sami filosofovat. To se jim jistě nemůže dost dařit v průběhu samotné přednášky, ale teprve když si v klidu v paměti rekonstruují myšlenkové postupy, které jim v přednášce byly předvedeny a předloženy k porozumění. Paměť tu nespočívá ve znovuzpřítomnění slyšených a registrovaných formulací, nýbrž v udržení myšlenky, která byla nejen v samotné přednášce, ale je při aktuální revokaci a bude i v budoucnu v každém svém zpřítomnění vždycky v pohybu (takže bychom mohli mluvit o udržení ‚myšlenky v pohybu', což je něco zcela odlišného od fixace tzv. intencionálních předmětů).

Filosofování se neobejde, jak řečeno, bez co nejširších vědomostí a znalostí, ale nemůže a nesmí se na ně omezit. Smyslem přednášek z filosofie není takové vědomosti a znalosti sdělovat a tak předávat, ale pouze občas se jich dotknout, upozornit na ty, které se posluchačům v daných souvislostech nevybavují samy od sebe, zejména však s nimi filosoficky zacházet a to ovšem znamená je předpokládat (v tom všem také spočívá obrovská důležitost tzv. extempore). Úvody do filosofie a přehledy dějin filosofie a filosofických systémů mají mít studenti k ruce jako knížky nebo skripta; čas přednášek je příliš drahý, aby se jím mohlo plýtvat na čtení toho, co si studenti mohou přečíst sami při osobním studiu.

Z toho, co bylo řečeno, je snad dostatečně zřejmé, že za katedru by se jako přednášející měli postavit pouze filosofičtí badatelé; vykladači a popularizátoři nechť posílí pozice profesorů filosofie na středních školách, eventuelně v jiných nevýzkumných institucích.